RELEGATING OVIDIUS TO TOMIS - AN ACT OF CLEMENCY OR A LEGAL ANOMALY?

Mirela Averikios
Assist. Prof., PhD, „Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi

Abstract: At the end of October 8 AD, on the basis of an edict issued by Octavianus Augustus himself, Publius Ovidius Naso was sentenced to relegation and forced to leave Rome as soon as possible to embark for his relegation destination, the fortress of Tomis in Scythia Minor, on the western shore of the Euxine Pontus. Ovidius was not allowed to appear in court to defend himself in a public trial and was not told the reason for his banishment. The poet seems, however, to recognize the legality of Augustus's procedure, believing that the direct intervention of the emperor, in the absence of a decision by the senate or an elected judge, was not a legal anomaly but a sign of clemency. The jurist Ulpianus states that, in the absence of the possibility of defending himself in court, a relegatus was allowed to compose a defensive memorial and send it to the emperor in Rome, which Ovidius would do, composing Tristia II, and which can be considered, on the basis of its structure and content, a true defensive memorial. Unfortunately, Ovidius did not fulfill this wish during his lifetime and all the rhetorical props used in Tristia II were in vain.

Keywords: relegation, defense, memoir, guilt, clemency

La sfârşitul lunii octombrie a anului 8 d.Hr., în baza unui edict emis chiar de principele Octavian Augustus (*edictum personale*), Publius Ovidius Naso era condamnat la relegare (lat. *relegatio*) și obligat să părăsească cât mai repede Roma pentru a se îmbarca spre destinaţia relegării sale, cetatea Tomis din Scythia Minor, pe țărmul vestic al Pontului Euxin. Sub aspect juridic, *relegatio* era o pedeapsă mai blândă decât *exilium*, întrucât un relegat (lat. *relegatus*), spre deosebire de un exilat (lat. *exul*), nu era condamnat la pierderea drepturilor civile, nici la confiscarea averii personale. Conform definiției gramaticului Festus, „Sunt numiţi propriu-zis *relegati* cei cărora prin lege, printr-o hotărâre a senatului sau printr-un edict, li se impune să plece din Roma, sau din alt loc, din pricina dezonoarei sau vinii."[1] Juristul Ulpianus precizează că o relegare putea fi pe o durată determinată (*ad tempus*) și pe una nedeterminată, perpetuă (*in perpetuum*).[2] Întrucât edictul lui Augustus nu s-a păstrat, nu se poate ști la ce tip de relegare a fost condamnat Ovidius. Tot Ulpianus ne informează că se obişnuia ca celor relegaţi să li se indice ziua plecării, aceasta fiind cât mai apropiată, pe motiv că „relegatul nu poate rămâne mai mult timp la Roma, chiar dacă acest lucru nu a fost cuprins în hotărâre, întrucât ea este patria tuturor: nici în în cetatea în care locuieşte sau prin care trece principele, căci le e îngăduit a-l vedea pe principe doar celor ce pot intra în Roma, fiindcă principele e părintele patriei."[3] Lui Ovidius, conform propriei mărturii, i-a fost îngăduit să mai rămână doar două zile la Roma: „Roma trebuie s-o părăsesc, am dreptul să zăbovesc doar două zile."[4]

---

[1] Festus, *De significatu verborum*, XVI*: Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiæ aut poenae causa necesse est ab urbe Roma, aliove quo loco abesse, lege, senatusconsulto, aut edicto.*

[2]*Ulpianus, Digestae*, XLVIII, 22,7,3: *Sive ad tempus sive in perpetuum quis fuerit relegatus, et civitatem Romanam retinet et testamenti factionem non amittit.*

[3]*Ibidem*, XLVIII, 22,18: *relegatus morari non potest Romae, etsi id sententia comprehensum non est, quia communis patria est: neque in ea civitate, in qua moratur princeps vel per quam transit, iis enim solis permissum est principem intueri, qui Romam ingredi possunt, quia princeps pater patriae est.*

[4] Tristia, I, 3, v.60: *Roma relinquenda est, utraque iusta mora.*

Ovidius nu a avut dreptul de a apărea în instanță spre a se apăra într-un proces public și nu i s-a comunicat motivul relegării sale (*indicta causa*). Filologul Concetto Marchesi încearcă să explice procedura neconvenţională la care a recurs Augustus, nu ca pe o anomalie juridică, ci ca pe un act de clemență față de poet, din grija de a nu-l expune publicității unui proces public, dar exegetul italian consideră că aparent mai blânda pedeapsă cu relegarea era un mod de a învălui ipocrit cruzimea pedepsei. („per impedire la publicità di un processo, egli volle colpire il poeta senza nessun procedimento giudiziario e velò ipocritamente con la mite ordinaza di relegatione la crudeltà effetiva della pena." - Marchesi 1936: 503-504)

Poetul pare să recunoască totuşi legalitatea procedurii lui Augustus, considerând că intervenţia directă a principelui, în absenţa unei decizii a senatului sau a unui judecător ales, nu a fost o anomalie juridică, ci un semn de clemenţă: „Nu printr-un decret senatorial mi-ai pedepsit faptele / şi nu un judecător ales mi-a hotărât plecarea./ Prin aspre invective (așa-i de un principe demn),/ ofensele aduse ție le-ai răzbunat tu însuţi, așa cum se cuvine./Adaugă şi faptul că edictul, deşi nu blând şi nici clement,/ a fost totuși indulgent în privința denumirii pedepsei:/ căci eu nu exilat, ci relegat sunt numit în el / şi vorbele sunt acolo pe potriva sorții mele."[5]

Juristul Ulpianus afirmă că, în lipsa posibilității de a se apăra în instanță, unui *relegatus* îi era îngăduit să alcătuiască un memoriu defensiv şi să-l trimită la Roma împăratului, ceea ce va face şi Ovidius, compunând *Tristia II*, care poate fi considerată, în baza structurii și conținutului ei, un adevărat memoriu defensiv (*libellus defensorius*). Se presupune că poetul a compus acest memoriu în timpul îndelungatei sale călătorii spre Tomis (a durat 5 luni), dar e mult mai probabil că acesta a fost compus îndată ce Ovidius a ajuns la destinaţie, în baza unei menţiuni conţinute în *libellus*: după ce îi descrie lui Augustus asprimea şi primejdia ţinutului pontic unde fusese relegat, adaugă: „De unde te rog cu umilință să mă relegi în <locuri> neprimejduite."[6]

Ovidius a alcătuit amplul său memoriu în versuri (în număr de 578), deoarece poezia îi permitea să folosească o strategie mult mai abilă, să învăluie plăcut unele precepte juridice într-un lirism persuasiv. Ovidius urmase, la dorinţa tatălui, studii de drept, prin urmare, era de aşteptat să-şi alcătuiască memoriul, sub aspect structural şi expresiv, nu doar în virtutea licenţelor poetice, ci şi a exigenţelor unui discurs judiciar defensiv.

Fiindcă nu a beneficiat de o instanţă reală, în faţa căreia să se apere, poetul creează aici una fictivă, în care Augustus apare în dubla calitate de acuzator (*accusator*) şi judecător (*iudex*), în timp ce el se află în posturile de acuzat (*reus*) şi de apărător (*defensor*).

Exegeţii lui Ovidius au remarcat structura retorică a amplei elegii *Tristia,*II (Ehlers 1988: 144-157; Giordano 1991: 270-274), limitându-se însă la identificarea părţilor convenţionale ale oricărui tip de discurs. În tratatul *De inventione* (I, 15), Cicero prezintă cele două părţi ale unui discurs judiciar: ***pars absoluta***, definită ca partea care conţine o investigare a ceea ce e drept şi nedrept şi ***pars absumptiva***, partea în care nu se respinge, propriu-zis acuzaţia, dar sunt prezentate unele argumente în vederea apărării.

Pars absoluta, prima parte a unui discurs defensiv, ar putea consta în versurile în care Ovidius acceptă legalitatea procedurii imperiale, îşi recunoaşte vina de a-l fi ofensat pe

[5] *Tristia* II,vv.131-138: *Nec mea decreto damnasti facta senatus,/ nec mea selecto iudice iussa fuga est./ Tristibus invectus verbis (ita principe dignum) ultus es offensas, ut decet, ipse tuas./ Adde quod edictum quamvis immite minaxque,/attamen in poenae nomine lene fuit:/quippe relegatus, non exul, dicor in illo,/ privaque fortunae sunt ibi verba meae.*

[6] *Tristia,* II, v. 201: *Unde precor supplex ut nos in tuta releges*.

principe şi admite că edictul princiar, deşi necruţător în vorbe, i-a hotărât totuşi o pedeapsă mult prea blândă[7].

Pars absumptiva are şi în poemul ovidian ponderea cea mai însemnată, iar componentele ei se înlănţuie într-o abilă persuasiune, bazată pe alternanţa între recunoaştere şi retractare, între învinovăţire şi dezvinovăţire, pe jocul de-a spusa şi nespusa, permis într-o compoziţie poetică. Recursul la mitologie şi la erudiţie, în tradiţia neoterică, îi îngăduie lui Ovidius, să producă acele *exempla*, necesare oricărei argumentări şi să încerce a-şi minimaliza vinovăţia în baza unor cazuri antecedente, nepenalizate vreodată.

În câteva versuri de la mijlocul poemului său defensiv, Ovidius pare a reproduce cele două capete de acuzare care figurau în edictul lui Augustus: „Deşi pe mine două acuze m-au dat pierzaniei, poezia și greșeala/ vina celei de-a doua trebuie s-o trec sub tăcere:/ căci, nu-s aşa nevrednic, Caesar, să-ţi redeschid rănile,/ căci îmi e de-ajuns durerea pe care ţi-am pricinuit-o o dată./ Mai e şi cealaltă faptă, că, din pricina unui poem imoral,/ sunt acuzat ca magistru al adulterului obscen.”[8].

E vorba aşadar de „o acuzare a poeziei” (*crimen carminis*) şi de „o acuzare a greşelii” (*crimen erroris*) şi e de presupus că îndoita culpă a poetului, conţinută în celebrul binom, *carmen et error*, trebuia trecută sub tăcere.

Este recurentă şi în această elegie, ca şi în altele din volumele *Tristia* şi *Epistulae ex Ponto*, desemnarea volumului *Ars amatoria* (sau *Ars amandi*) drept „motivul cel mai important sau cel dintâi al exilului” (*maxima causa fugae*; *prima causa fugae*)[9]; poetul consideră drept o „greşeală mai gravă” (*gravior noxa*) decât toate faptul de a fi compus „stupida Artă” (*stulta Ars*)[10] şi regretă că nu a transformat-o în cenuşă „pe cea care şi-a dus la pierzanie autorul ce nu avea nici o temere de acest fel.”[11]

Apărarea lui Ovidius pentru învinuirea adusă poeziei sale (*crimen carminis*) constă într-o respingere a vinei (*remotio criminis*). *Ars amatoria* fusese publicată între anii 1î.Hr. şi 1 d.Hr. şi era greu de înţeles măsura punitivă târzie a principelui, la mulţi ani de la apariţia ei. Ovidius e convins că Augustus, dacă i-ar fi citit poezia, nu ar fi găsit nimic imoral în ea. Uzând de argumentaţia permisă într-o *remotio criminis*, Ovidius îşi apară versurile prin proiectarea unei vini similare asupra întregii poezii erotice greceşti şi latine, chiar a poeziei în general, pe motiv că „orice gen de poezie poate vătăma sufletele”[12].

Un alt argument folosit de Ovidius în apărarea poeziei sale este *caracterul ei ficţional*; În sprijinul caracterului fictiv al poeziei sale, Ovidius menţionează producţiile literare epice dramatice şi lirice, care vorbesc deschis despre dragoste şi adulter.

Menționarea genurilor literare şi a poeţilor care au cântat, sub diferite forme, dragostea îi prilejuieşte lui Ovidius constatarea amară a singularităţii destinului său: „În cele

---

[7] *Tristia,* II, vv.131-138; și în alte elegii (*Tristia* I.1 , v. 20; 4.8, v. 35; 5.10, vv. 51-52; 5.11, v. 10), Ovidius recunoaşte blândeţea pedepsei care i-a fost impusă prin edictul augustan, ştiind, ca om al legii ce fusese odinioară, că împăratul l-ar fi putut condamna la moarte pentru vina de lezare a maiestăţii sale (*crimen laesae maiestatis*); şi în acest memoriu poetic îi este recunoscător lui Augustus că i-a dăruit viaţa şi că mânia i s-a oprit înainte de moarte (*Tristia* II, v. 127 – *vita data est, citraque necem tua constitit ira*).

[8] *Tristia* II, vv. 207-212: *Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error, alterius facti culpa silenda mihi:/ nam non sum tanti, renovem ut tua vulnera, Caesar,/ quem nimio plus est indoluisse semel./ Altera pars superest, qua turpi carmine factus/ arguor obsceni doctor adulterii.*

[9] *Tristia,* V, 12, v.46: *uos estis nostrae* ***maxima causa fugae****; Pontica,* IV,13,vv.41-42: carmina quondam/ ***primaque*** *tam miserae* ***causa*** *fuere* ***fugae.***

[10] *Pontica,* II,9, vv.71-74: *Nec quicquam, quod lege uetor committere, feci:/est tamen his grauior noxa fatenda mihi./Neue roges quae sit, stultam conscripsimus Artem;/innocuas nobis haec uetat esse manus.*

[11] *Tristia* V,12. V.66-67: *Sic utinam, quae nil metuentem tale magistrum/ perdidit, in cineres Ars mea uersa foret*!

[12]*Ibidem,* v. 264: *posse nocere animis carminis omne genus.*

din urmă, dintre atâţia scriitori nu văd pe vreunul/ pe care muza sa să-l fi pierdut, doar pe mine."[13].

Cel de-al doilea motiv al relegării lui Ovidius, acel *error,* invocat de el drept principala cauză a ruinei sale, nu trebuie mărturisit, afirmă poetul[14], ci se cuvine să moară odată cu el. E vorba de o vină trecută obsesiv sub tăcere de poet, o *culpa silenda*[15], care a făcut obiectul a numeroase prezumţii exegetice. Conform informaţiei juristului Pomponius, termenul *error* era folosit în practica judiciară, atunci când se dorea o degrevare de responsabilitate a acuzatului, pe motiv că *error* e lipsit de intenţionalitate[16]. Cunoscând desigur această procedură, şi Ovidius pune o parte a vinei sale pe seama lui *error* : „Nu pot, e drept, de toată vina să mă apăr,/ dar parte la învinuirea mea e o greşeală."[17]

Rămâne să identificăm principala miză a întregului demers defensiv ovidian din *Tristia* II. A fost intenția lui Ovidius să alcătuiască și să trimită principelui un „recurs în scopul graţierii" (*regressus ad veniam)*? Dată fiind recunoașterea vinii și a îndreptățirii pedepsei ei, e puțin probabil ca Ovidius să fi putut spera o achitare. Juristul Marcianus ne informează că celor relegaţi, ca şi celor deportaţi în insule, li se impunea să stea departe de locurile interzise.[18] Cunoscând, desigur, această interdicţie, Ovidius nu-i cere lui Augustus să-l recheme în Italia, ci, îngrozit de asprimea vremii, a locurilor şi a oamenilor din acel capăt uitat de lume, îl roagă să-l mute într-un loc mai ferit de primejdii, după ce se va fi scurs ceva timp de la relegare.

Din păcate, Ovidius nu a mai avut parte în timpul vieţii de împlinirea acestei dorințe şi întreaga recuzită retorică folosită în *Tristia II* a fost zadarnică. Augustus a murit (în anul 14 d.Hr.) înainte de a apuca să-l ierte pe poet, aşa cum se pare că intenţiona, iar Tiberius, succesorul său, nu a făcut decât să întărească actul relegării, interzicându-i lui Ovidius orice speranță. Singura speranţă pe care nu i-a putut-o lua însă nici un principe a fost aceea a dăinuirii sale în posteritate, ca un destin singular, confirmând unicitatea pe care el însuşi anticipat-o: „Voi fi singurul pe care muza mea Calliope l-a rănit."[19]

BIBLIOGRAPHY

Allen 1950= A. Allen, "Sincerity and the Roman elegists", *Classical Philology* 45 (1950), p.145-160

Berrino 2008 = N.F. Berrino, „Ovidio e la difficile successione ad Augusto", *Euphrosyne,* nr. 36,2008, p. 149-164.

Berrino 2007 = N.F. Berrino, „Ovidio, Tristia 2, 105-106. L'inscius Actaeon", *Invigilata Lucernis,* nr. 29, 2007, p. 15-21.

Boissier 1909= G.Boissier, *L'exil d'Ovide,* în *L'opposition sous les Césars,* Libr. Hachette, Paris, 1909, p.107-159.

Cicarelli 2003 = I. Cicarelli, *Commento al II libro di Tristia di Ovidio,* Bari, 2003.

Corsaro 1968 = F. Corsaro, „Sulla relegatione di Ovidio", *Orpheus,*1968, nr. 15, p. 158-163.

Ehlers 1988 = W.W. Ehlers, *Poet und Exil. Zum Verständnis der Exildichtung Ovids,* „Antike und Abendland", nr. 34, 1988,p. 144-157.

[13] *Ibidem,* vv. 495-496: *Denique nec video tot de scribentibus, unum,/ quem sua perdiderit Musa,repertus ego.*

[14] *Tristia,* IV,10, v.99-10: *Causa meae cunctis nimium quoque nota ruinae/ indicio non est testificanda meo.*

[15] În legătură cu folosirea verbului *silere* în loc de *tacere,* vezi Heilman 1955: 5-16.

[16]Cf. Pomponius, *Digesta,* 39, 3, 20: *Sed hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit: nulla enim voluntas errantis est.*

[17] *Tristia* III, 5, vv. 51-52: *Non equidem totam possum defendere culpam,/ sed partem nostri criminis error habet*//. Pentru diferența între *crimen* și *error,* vezi Luisi, Berrino 2002: 17-18, 20-21.

[18] Marcianus, *Digesta,* 48, 19,4 : *relegati sive in insulam deportati, debent locis interdictis abstinere*.

[19] *Ibidem,* v. 568: *quem mea Calliope laeserit, unus ero*.

Di Giovine 2007 = C. Di Giovine, *Telefo, Filottete e il vulnus di Ovidio*, „Bollettino di Studi Latini", nr. 37, 2007,p. 550-572.

Giordano 1991= D. Giordano, *Ovidio,Tristia*, Milano,1991.

Heilman 1955-1956 = L. Heilman, „*Silere-tacere: nota lessicale*", *Quaderni degli Istituto Glottologico-Università Bologna*, nr. 1, 1955-1956, p. 5-16.

Herrmann 1965 = Herrmann Léon, "Nouvelles recherches sur la faute secrète d'Ovide", *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 43, fasc.1, 1965, p. 40-52

Lacy 1990 = L.R. Lacy, „Aktaion and a lost bath of Artemis", *The Journal of Hellenic Studies,* nr. 110, 1990,p. 26-42.

Luisi,1997 = A. Luisi, „Vendetta-perdono di Augusto e l`esilio di Ovidio, în Amnistia, perdono e vendetta nel mondo antico", *Contributi dell'Istituto di storia antica*, nr. 23, Milano, 1997,p. 271-291.

Luisi 2001 = A. Luisi, *Il perdono negato. Ovidio e la corrente filoantoniana*, Bari,2001.

Luisi 2006 = A. Luisi, *Lettera ai posteri*, *Ovidio, Tristia, 4,10*, Bari.

Luisi, Berrino 2002 = A. Luisi, N.F. Berrino, *Culpa silenda, Le elegie dell'error ovidiano*, Bari,2002.

Marchesi 1936 = C. Marchesi, *Storia della letteratura latina*, vol. I, Messina-Milano, 1936.

Marin 1958 = D. Marin, „Ovidio fu relegato per la sua opposizione al regimo augusteo", *Acta Philologica*, I, Roma, Societas Academica Daco-romana, 1958,p. 97-254.

Norwood,1963= Frances Norwood, „The Riddle of Ovid's «Relegatio»", *Classical Philology*, Vol. 58, No. 3 (Jul., 1963), pp. 150-163.

Owen 1967 = S.G. Owen, *P. Ovidii Nasonis Tristi liber secundus*, Amsterdam, 1967.

Rohr Vio 1998 = F. Rohr Vio, „Paride, Elena, Menelao e la relegatione di Ovidio a Tomi", *Lexis*, nr. 16, 1998,p. 231-239.

Wimmel 1960: W. Wimmel, *Kallimachos in Rom. Die Nachfolge seines apologetischen Dichtens in der Augusteerzeit*, Wiesbaden, 1960.